

Conceptexamenprogramma geschiedenis havo

Versie 1

September 2026

Verantwoording

2026 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur

SLO

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN 3.8055.060

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
Leeswijzer	4
Meer informatie	4
2. Karakteristiek geschiedenis	5
Kenmerken van de mens en maatschappijvakken	5
Kenmerken van het vak geschiedenis	5
Geschiedenis als schoolvak	6
Geschiedenis in de schoolsoorten	7
3. Raamwerk met domeinen en subdomeinen	9
4. Eindtermen	10
Domein A Historische vaardigheden	10
Subdomein A1 Geschiedenis in de samenleving	10
Subdomein A2 Historische denk- en werkwijzen	13
Domein B Macht en invloed	19
Subdomein B1 Diachroon	19
Subdomein B2 Tijdgebonden	20
Domein C Kolonialisme en onafhankelijkheid	22
Subdomein C1 Diachroon	22
Subdomein C2 Tijdgebonden	24
Domein D Samenwerking en conflict	25
Subdomein D1 Diachroon	25
Subdomein D2 Tijdgebonden	26
Domein E Techniek en wetenschap	28
Subdomein E1 Diachroon	28
Subdomein E2 Tijdgebonden	29
Domein F Keuzedomein	31
Subdomein F1 Natuur en maatschappij	31
F1.1 Diachroon	31
F1.2 Tijdgebonden	33
Subdomein F2 Samenleven en levensbeschouwingen	34
F2.1 Diachroon	34
F2.2 Tijdgebonden	36
Subdomein F3 Actueel vraagstuk	37
Bijlage - Begrippenlijst	38

1. Inleiding

Voor je ligt het conceptexamenprogramma geschiedenis voor het havo. De afgelopen twee jaar heeft de vakvernieuwingscommissie geschiedenis dit conceptexamenprogramma ontwikkeld – tegelijkertijd en in samenhang met de andere conceptexamenprogramma's geschiedenis voor alle schoolsoorten en leerwegen. SLO voert in opdracht van het ministerie van OCW regie over de actualisatie van het gehele curriculum.

Op basis van dit conceptexamenprogramma ontwikkelt het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een conceptsyllabus voor de inhoud die aan het centraal examen zijn toegewezen. SLO zal de conceptexamenprogramma's en -syllabi beproeven in de onderwijspraktijk. De feedback die wordt opgehaald bij leerlingen, leraren en andere betrokkenen wordt gewogen en waar nodig worden het conceptexamenprogramma en de conceptsyllabus aangescherpt. Daarna worden de documenten vastgesteld door het ministerie van OCW. Vanaf dat moment kunnen het definitieve examenprogramma en de syllabi geïmplementeerd worden.

Leeswijzer

Dit conceptexamenprogramma begint met een karakteristiek, waarin de visie op het vak geschiedenis havo en de positie van het vak in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs staan beschreven. Daarna volgt het raamwerk: een schematische weergave van de inhoud per domein of subdomein en een verdeling van inhoud over school- en centraal examen. Daarna volgen de eindtermen. Per eindterm is een doelzin, uitwerking ('Het gaat hierbij om') en een illustratie ('Te denken valt aan') opgenomen. Tot slot staat in de bijlage de begrippenlijst.

Meer informatie

Meer informatie over de inhoudelijke keuzes en de inrichting van het proces vind je in het toelichtingsdocument conceptexamenprogramma's geschiedenis van vakken voor vmbo, havo en vwo (Bartelds & Van Driel, 2026).

Alle informatie over de totstandkoming, de opzet, werkwijze en inhoud van de conceptexamenprogramma's is te vinden op:

www.actualisatie-examenprogrammas.nl/mens-maatschappij.

2. Karakteristiek geschiedenis

Kenmerken van de mens en maatschappijvakken

De mens en maatschappijvakken bestuderen mensen in hun onderlinge relaties en in relatie tot hun leefomgeving. Centraal staan manieren waarop mensen (samen)leven, de samenleving vormgeven en betekenis geven aan de wereld. Samenlevingen worden binnen deze vakken opgevat als dynamische sociale systemen die voortdurend in beweging zijn en reageren op veranderingen in hun omgeving.

Binnen de mens en maatschappijvakken vormen verwondering en fascinatie belangrijke uitgangspunten: zij wekken de nieuwsgierigheid en nodigen uit tot verder denken en onderzoeken. Leerlingen leren vragen te stellen, verschijnselen te analyseren, perspectieven te onderscheiden en verbanden te leggen tussen individueel handelen en bredere sociale, politieke, economische en ecologische ontwikkelingen.

Wat de mens en maatschappijvakken met elkaar verbindt, is hun gedeelde focus op het ontwikkelen van inzicht in sociale processen en het oefenen met verschillende benaderingswijzen. Door kennis te maken met uiteenlopende manieren van denken en onderzoeken leren leerlingen de complexiteit van samenlevingen te doorgronden, zich te verhouden tot onzekerheid en uiteenlopende interpretaties en onderbouwde oordelen te vormen. Deze benaderingen worden binnen maatschappelijke vraagstukken geoefend en verdiept. In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs omvat het vakkencluster aardrijkskunde, bedrijfseconomie, economie, filosofie, geschiedenis, maatschappijleer en maatschappijstudies. Elk vak kent een eigen perspectief op maatschappelijke vraagstukken en brengt daarbij eigen vraagstellingen, concepten en benaderingswijzen mee. Deze variatie stelt leerlingen in staat om verschijnselen vanuit verschillende perspectieven te verkennen.

Zo dragen de mens en maatschappijvakken bij aan de vorming van leerlingen tot reflectieve deelnemers aan de samenleving en ondersteunen zij de leerlingen bij het ontwikkelen van een duurzame, verantwoordelijke en respectvolle omgang met anderen, met samenlevingen en met de aarde als gezamenlijke leefomgeving.

Kenmerken van het vak geschiedenis

Het vak geschiedenis stimuleert leerlingen in de ontwikkeling van historisch bewustzijn. Onder historisch bewustzijn verstaan we het vermogen om vanuit

bestaansverhelderende vragen te reflecteren op de relatie tussen heden, verleden en toekomst. Door interesse en inlevingsvermogen te ontwikkelen voor het handelen van mensen op verschillende plekken door de tijd heen, ontdekken leerlingen hun eigen tijd- en plaatsgebondenheid en die van mensen in een andere tijd. Dit stimuleert het vermogen om maatschappelijke verschijnselen te analyseren en kritisch te benaderen. Ook ontwikkelen ze begrip van maatschappelijke processen en structuren, en kunnen ze zich mogelijke andere toekomsten voorstellen.

Het verleden is echter een niet meer bestaande werkelijkheid waarvan we ons alleen voorstellingen kunnen maken op basis van de informatie die is overgeleverd. Deze voorstellingen worden mede beïnvloed door de verschillende achtergronden die mensen hebben, de vragen die ze aan het verleden stellen en de perspectieven die ze daarbij belangrijk vinden. Het schoolvak geschiedenis wordt daardoor mede beïnvloed door maatschappelijke ontwikkelingen. Daarnaast vereist de omgang met het verleden zorgvuldigheid. Om leerlingen te scholen in deze zorgvuldigheid, oefenen ze met vakspecifieke denk- en werkwijzen. Hiermee ontdekken ze dat je op verschillende manieren over dit verleden kunt redeneren.

Het verleden werkt door in het heden en de toekomst. Leerlingen zijn op die manier ook persoonlijk betrokken bij het verleden en stellen er vragen aan. Het draagt mede bij aan hun identiteitsvorming en helpt maatschappelijke processen en structuren te begrijpen. Bijvoorbeeld: machtsongelijkheid tussen mensen op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, huidskleur, geslacht, gezondheid, seksuele gerichtheid of op welke grond dan ook. Hiermee helpt geschiedenis leerlingen zich te oriënteren op de samenleving waar zij onderdeel van uitmaken, en stimuleert hen na te denken over welke plek zij daarin willen innemen. Dit draagt bij aan het begrijpen van zichzelf en de ander.

Geschiedenis als schoolvak

Geschiedenis is een profielkeuzevak in het profiel zorg en welzijn op het vmbo-bb, -kb en -gl/tl. In de andere profielen kan geschiedenis alleen gekozen worden als keuzevak in gl/tl. Geschiedenis is een verplicht profielvak in twee profielen op het havo en vwo (Cultuur & Maatschappij en Economie & Maatschappij) en is een keuzevak in de profielen Natuur & Gezondheid en Natuur & Techniek.

Geschiedenis bouwt op alle schoolniveaus voort op de kerndoelen van het leergebied mens en maatschappij, specifiek op de kerndoelen die gericht zijn op historische denkwijzen, ontwikkelingen en tijd. Leerlingen leren met behulp van historische denkwijzen om historisch te redeneren. Het historisch bewustzijn

wordt in de bovenbouw geëxpliciteerd in samenhang met nieuwe en diepgaandere historische kennis.

Het schoolvak geschiedenis is sterk verbonden met andere mens en maatschappijvakken. Geschiedenis onderscheidt zich van andere M&M-vakken door het perspectief van tijd, met een duidelijke focus op de wording van maatschappelijke processen en structuren.

Het schoolvak geschiedenis heeft daarnaast raakvlakken met verschillende vakken. Het biedt de leerling een perspectief op ontwikkelingen in cultuur (kunstvakken en talen), natuur en wetenschappen (natuurwetenschappelijke vakken). Ook ervaart de leerling bij geschiedenis dat de huidige stand van de wetenschappelijke kennis het resultaat is van eeuwenlang mensenwerk, in plaats van een vanzelfsprekend gegeven. Geschiedenis is een vak waarin taalvaardigheid essentieel is. In het aanleren en verwoorden van historische kennis en vaardigheden enerzijds en taalontwikkeling anderzijds, zit een wederkerige relatie tussen geschiedenis en de taalvakken.

Daarnaast biedt het vak geschiedenis een krachtige leeromgeving voor de ontwikkeling van burgerschap. Geschiedenis draagt bij aan burgerschapsontwikkeling via maatschappelijke thema's zoals spanning tussen democratische waarden, verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en mensenrechten. Geschiedenis kan daarnaast bijdragen aan een breder begrip van verschillende aspecten van diversiteit. Geschiedenis, burgerschap, digitale geletterdheid en Nederlands versterken elkaar tot slot waar leerlingen kritisch leren omgaan met (digitale) bronnen en het ontwikkelen van mediawijsheid.

Geschiedenis in de schoolsoorten

Geschiedenis draagt in alle schoolsoorten bij aan de vorming van kritische burgers die leren omgaan met verschillende informatiebronnen, waaronder digitale. De ambitie voor elke schoolsoort en leerweg is gelijk: elke leerling bekwaamt zich in dezelfde historische denk- en werkwijzen en thema's. Tegelijkertijd wordt rekening gehouden met de verschillen in ontwerpruimte per schoolsoort en leerweg, met de leeftijd van de leerling en met de verschillen in abstractieniveau.

Om overladenheid van het examenprogramma te voorkomen, zijn er per schoolsoort bewuste keuzes gemaakt in de hoeveelheid en complexiteit van de leerstof en de mate van verdieping. Dit gebeurt onder andere in het aantal verplichte diepteboringen, de omvang van de tijdsperioden en soms in de complexiteit van handelingswerkwoorden. Vmbo-leerlingen hebben vier domeinen, die op het havo vijf en op het vwo zeven. Daarnaast maken leerlingen op vmbo-bb en -kb één diepteboring, op het vmbo-gl/tl twee en op

havo/vwo drie. Ook de tijdsperioden verschillen in omvang, waarbij het vwo de grootste reikwijdte heeft. Zo ontstaat differentiatie tussen schoolsoorten, terwijl een gezamenlijk raamwerk zorgt voor samenhang en een betere doorstroom van vmbo naar havo en van havo naar vwo. De aangeleerde kennis en historische denk- en werkwijzen in alle schoolsoorten zijn van belang om tot een onderzoekende en kritische houding te komen die aansluit op de vervolgopleidingen.

3. Raamwerk met domeinen en subdomeinen

Hieronder vind je het raamwerk van geschiedenis geordend naar domeinen en subdomeinen. Daarbij is een verdeling gemaakt van inhouden over het schoolexamen (SE) en centraal examen (CE).

Onderstaande SE-CE-verdeling is de basis voor het ontwikkelen van de concept-syllabus en is gericht op invoering van het examenprogramma op korte termijn (2-5 jaar). In het toelichtingsdocument is daarnaast een SE-CE-verdeling te vinden gewenst voor examinering op middellange termijn (8-10 jaar).

Domeinindeling	Titel/subtitel (sub)domein	Toewijzing	
		SE	CE
Domein A	Historische vaardigheden		
Subdomein A1	Geschiedenis in de samenleving	x	
Subdomein A2	Historische denk- en werkwijzen	x	x
Domein B	Macht en invloed		
Subdomein B1	Diachroon		x
Subdomein B2	Tijdgebonden		x
Domein C	Kolonialisme en onafhankelijkheid		
Subdomein C1	Diachroon	x	
Subdomein C2	Tijdgebonden	x	
Domein D	Samenwerking en conflict		
Subdomein D1	Diachroon		x
Subdomein D2	Tijdgebonden		x
Domein E	Techniek en wetenschap		
Subdomein E1	Diachroon	x	
Subdomein E2	Tijdgebonden	x	
Keuzedomein F	1 uit 3 kiezen		
Subdomein F1	Natuur en maatschappij		
F1.1	Diachroon	x	
F1.2	Tijdgebonden	x	
Subdomein F2	Samenleven en levensbeschouwingen		
F2.1	Diachroon	x	
F2.2	Tijdgebonden	x	
Subdomein F3	Actueel vraagstuk	x	

4. Eindtermen

Domein A Historische vaardigheden

Subdomein A1 Geschiedenis in de samenleving

Eindterm 1

De leerling verkent het interpretatieve karakter van geschiedenis en de rol van geschiedenis in de hedendaagse samenleving. (E)

Het gaat hierbij om:

- verkennen hoe ons geschiedbeeld afhangt van de vragen die je stelt;
- verbanden leggen tussen het anders zijn van het verleden en de doorwerking van verleden in het heden;
- verkennen van de rol van toeval en veranderlijkheid in historische ontwikkelingen;
- reflecteren op de eigen tijd- en plaatsgebondenheid;
- benoemen van de rol die geschiedenis speelt bij mythe-, traditie-, en identiteitsvorming.

Te denken valt aan:

- klassengesprek over hoe verschillende vragen over hetzelfde historische onderwerp leiden tot verschillende antwoorden;
- discussie over het gebruik van geschiedenis door politici;
- debat over de vraag of Ketikoti een nationale feestdag moet worden in Nederland;
- klassengesprek over actuele onderwerpen en deze in de historische context plaatsen;
- filmanalyse maken over hoe de regisseur historische gebeurtenissen interpreteert.

Eindterm 2**De leerling gebruikt ervaringen, interesses en kwaliteiten bij de eigen loopbaanontwikkeling. (E)**

Het gaat hierbij om:

- verkennen van de rol van vakspecifieke kennis en vaardigheden in de samenleving;
- oriënteren op sectoren, beroepen en vervolgopleidingen waarin kennis en vaardigheden van geschiedenis een rol kunnen spelen;
- deelnemen aan activiteiten die bijdragen aan het verkennen van interesses, kwaliteiten en mogelijkheden;
- reflecteren op opgedane ervaringen, indien relevant voor de eigen oriëntatie op studie en beroep.

Te denken valt aan:

- gesprek over het belang van rekening houden met iemands culturele achtergrond als je werkt in de zorg, het onderwijs of de dienstensector;
- inventariseren van beroepen en opleidingen in de cultuursector;
- podcast maken over een onderwerp dat aansluit bij het gekozen profiel;
- interviewen van een archivaris over de dagelijkse bezigheden.

Eindterm 3

De leerling oriënteert zich op hoe bezig zijn met geschiedenis betekenisvol kan zijn voor de eigen plek in de samenleving. (E)

Het gaat hierbij om:

- ervaringen opdoen met het gebruiken van historische kennis en denk- en werkwijzen bij actuele maatschappelijke vraagstukken;
- oriënteren op de bijdrage van geschiedenis aan persoonlijke ontwikkeling en bewustwording van eigen kwaliteiten, interesses en handelingsperspectieven;
- ervaring opdoen met hoe historische voorbeelden een inspiratiebron kunnen zijn voor het bijdragen aan maatschappelijke veranderingsprocessen;
- oriënteren op de betekenis van erfgoed;
- oriënteren op de betekenis van regionale geschiedenis.

Te denken valt aan:

- onderzoeken hoe het verleden doorwerkt op de eigen omgeving, zoals het ontstaan van nieuwe beroepen en het verdwijnen van oude, of veranderingen in de culturele samenstelling van de wijk;
- reflectie op de betekenis van geschiedenis voor de persoonlijke ontwikkeling naar aanleiding van een bezoek aan een erfgoedinstelling of museum;
- interviewen van personen in de nabije omgeving, waarbij het maken van persoonlijke keuzes in verschillende tijden centraal staat.

Subdomein A2 Historische denk- en werkwijzen

Eindterm 4

De leerling contextualiseert gebeurtenissen en ontwikkelingen. (B)

Het gaat hierbij om:

- plaatsen van historische gebeurtenissen of ontwikkelingen in de tijd, gebruikmakend van de periodisering: prehistorie, oudheid, middeleeuwen, vroegmoderne en moderne tijd;
- plaatsen van historische gebeurtenissen of ontwikkelingen in de ruimte, rekening houdend met geografische ligging;
- plaatsen van historische gebeurtenissen en ontwikkelingen binnen maatschappelijke en ecologische dimensies;
- beredeneren met behulp van historische begrippen in hoeverre bepaalde gebeurtenissen en ontwikkelingen kenmerkend zijn voor een periode.

Te denken valt aan:

- overzicht maken van democratische kenmerken van samenlevingen, zoals de Atheense stadstaat in de oudheid, het Gadaa-systeem in Oost-Afrika vanaf de 16e eeuw, en de Haïtiaanse Revolutie tussen 1791-1804;
- overzicht maken van ontwikkelingen, gebeurtenissen en begrippen die een rol spelen bij consumptiepatronen en ecologische ontwikkelingen in bijvoorbeeld Mesopotamië in 2400 voor Chr., Wales in de 14e eeuw en The Great Plains in de jaren 1930;
- tijdbalk maken van het verloop van de pestepidemie in Europa en China, met aandacht voor economische, sociale, politieke en cultureel-mentale ontwikkelingen;
- met behulp van afbeeldingen een visualisatie maken van Amsterdam in de 17e eeuw, en van de groepen met verschillende levensbeschouwingen die in de stad samenleefden;
- klassengesprek over machtsverhoudingen in verschillende samenlevingen met democratische kenmerken, waarin begrippen als burger, sociale identiteit en juridische status besproken worden.

Eindterm 5**De leerling analyseert continuïteit en verandering in historische ontwikkelingen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van soorten verandering op basis van tempo en geografische schaal;
- uitleggen hoe continuïteit en verandering naast elkaar bestaan;
- onderscheiden van verandering en continuïteit op basis van maatschappelijke en ecologische dimensies;
- uitleggen hoe interpretatie een rol speelt bij het redeneren over verandering en continuïteit.

Te denken valt aan:

- vergelijking maken van de tijd voor en na de onafhankelijkheid van Indonesië, met aandacht voor de veranderingen en de dingen die hetzelfde bleven;
- overzicht maken van de verschillende manieren waarop de Tweede Wereldoorlog in afgelopen decennia is herdacht;
- tijdbalk maken van democratisering van Nederland in de 20e en 21e eeuw, met daarin een zelfbedachte periodisering;
- presentatie waarin de leerling uitlegt waarom de pestepidemieën ervoor zorgden dat mensen soms anders gingen denken over de wereld, met aandacht voor continuïteit en verandering;
- vergelijken van verschillende soorten periodisering en daarover een beredeneerd standpunt innemen.

Eindterm 6

De leerling verklaart historische gebeurtenissen en ontwikkelingen met behulp van oorzaken en gevolgen. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen dat er altijd meerdere oorzaken een rol spelen;
- onderscheiden van verschillende soorten oorzaken en gevolgen: structurele en incidentele oorzaken, gevolgen op korte en langere termijn, bedoelde en onbedoelde gevolgen;
- onderscheiden van oorzaken en gevolgen op maatschappelijke en ecologische dimensies;
- uitleggen hoe interpretatie een rol speelt bij het naast elkaar bestaan van verschillende verklaringen.

Te denken valt aan:

- onderscheiden van verschillende soorten oorzaken voor migratie naar Nederland van verschillende groepen rondom de onafhankelijkheid van voormalige Nederlandse koloniën;
- infographic maken over hoe consumptiepatronen in het ene werelddeel kunnen leiden tot uitbuiting in een ander werelddeel;
- conceptmap maken over hoe het gebruik van natuurlijke hulpbronnen door de tijd heen onbedoeld ecologische gevolgen heeft gehad;
- debat over de vraag of incidentele of structurele oorzaken het zwaarst moeten meewegen in een verklaring van politieke ongelijkheid;
- poster maken over verschillende verklaringen voor het ontstaan van antidemocratische bewegingen.

Eindterm 7

De leerling onderbouwt uitspraken over het verleden met argumenten gebaseerd op overtuigend bewijs. (B)

Het gaat hierbij om:

- vergelijken en evalueren van informatie uit verschillende relevante bronnen;
- evalueren van de bruikbaarheid van bronnen als bewijs voor uitspraken over het verleden;
- formuleren van argumenten op basis van bewijs;
- beoordelen in hoeverre uitspraken over het verleden worden onderbouwd met overtuigend bewijs;
- uitleggen hoe interpretatie een rol speelt bij argumenteren met bewijs.

Te denken valt aan:

- betoog schrijven op grond van bronnen over de vraag of de democratie onder druk staat, met aandacht voor autoritarisme, totalitarisme en populisme;
- op basis van een aantal bronnen discussiëren over de vraag of het Verdrag van Versailles terecht alle schuld voor de Eerste Wereldoorlog bij Duitsland legde;
- onderscheid maken tussen historische feiten en meningen over het verleden aan de hand van een aantal berichten op sociale media;
- verschillende beschrijvingen van milieurampen onderzoeken en beargumenteren hoe interpretaties van beschikbare bronnen in die beschrijvingen een rol spelen;
- presentatie maken waarin de leerling beargumenteert of Oekraïne lid van de Europese Unie moet worden.

Eindterm 8

De leerling redeneert over perspectieven die een rol spelen bij ervaringen en handelingen van personen en groepen. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van verschillende perspectieven op gebeurtenissen en ontwikkelingen;
- uitleggen met behulp van bewijs en inleving dat individuen intersectionele perspectieven kunnen hebben;
- uitleggen hoe perspectieven van groepen en individuen worden beïnvloed door tijd- en plaatsgebondenheid;
- uitleggen hoe perspectieven van groepen en individuen worden beïnvloed door machts- en genderverhoudingen;
- uitleggen hoe perspectieven een rol spelen bij interpretaties over het verleden.

Te denken valt aan:

- beredeneren welke ervaringen vrouwen en mannen van diverse afkomst uit Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden hadden na vestiging in Nederland;
- zich met behulp van egodocumenten inleven in hoe Turkse vrouwen in Nederland hun migratie en hun werk in de textielindustrie beleefden;
- beredeneren hoe standplaatsgebondenheid het verband beïnvloedt tussen consumptie en ecologische gevolgen;
- casus onderzoeken waarbij sprake is van wrijving tussen levensbeschouwelijke groepen, zoals de oproep tot gebed vanuit een moskee of het openen van winkels op zondag;
- vergelijking maken van denkers/filosofen/politici en hun visies op democratie.

Eindterm 9**De leerling redeneert over morele aspecten in het handelen van mensen door de tijd heen. (B)**

Het gaat hierbij om:

- benoemen van morele vragen over het handelen van mensen in het verleden;
- benoemen van onderliggende waarden die een rol spelen in het handelen van historische personen en groepen;
- beargumenteren met behulp van bewijs en inleving hoe waarden van groepen en individuen tijd- en plaatsgebonden zijn;
- uitleggen dat morele oordelen een rol spelen bij interpretaties over het verleden.

Te denken valt aan:

- beredeneren in hoeverre kolonialisme doorwerkt in de hedendaagse Nederlandse samenleving;
- krantenartikel schrijven over het wel of niet laten staan van beelden van historische figuren als Jan Pieterszoon Coen;
- stellingendebat organiseren over de vraag in hoeverre een samenleving democratisch is of niet;
- leerlingen argumenten laten zoeken voor de stelling dat het leven door de industriële revolutie juist een verslechtering voor de mensheid betekende;
- klassengesprek over de vraag of de behandeling van 'moffenmeiden' na de Tweede Wereldoorlog rechtvaardig was of niet.

Domein B Macht en invloed

Subdomein B1 Diachroon

Eindterm 10

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, voorbeelden van machtsverhoudingen binnen samenlevingen met democratische kenmerken in verschillende tijden. (B)

Het gaat hierbij om:

- contextualiseren van machtsverhoudingen met behulp van drie samenlevingen met democratische kenmerken, in verschillende perioden binnen Europa en mondiaal;
- onderscheiden van oorzaken die een rol speelden bij het ontstaan van machtsverhoudingen in de verschillende samenlevingen;
- beredeneren dat individuen en groepen, afhankelijk van hun sociale identiteit, verschillende mate van toegang tot macht hebben in samenlevingen met democratische kenmerken;
- vergelijken van machtsverhoudingen in drie samenlevingen met democratische kenmerken;
- beargumenteren dat hedendaagse perspectieven de interpretatie van machtsverhoudingen in samenlevingen met democratische kenmerken beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- een overzicht maken van de omstandigheden van drie samenlevingen met democratische kenmerken, zoals de Atheense stadstaat in de oudheid, het Gadaa-systeem in Oost-Afrika vanaf de 16e eeuw en Haïtiaanse Revolutie tussen 1791-1804;
- klassengesprek over machtsverhoudingen in verschillende samenlevingen met democratische kenmerken, waarin begrippen als burger, sociale identiteit en juridische status besproken worden;
- naspelen in een rollenspel van een Atheense volksvergadering of Gadaa-vergadering;
- onderzoek doen naar de 18e-eeuwse democratische idealen van Toussaint Louverture en de grondwet van 1805 in Haïti, waarin alle burgers van Haïti, ongeacht hun huidskleur, vrij en gelijk waren en de invloed hiervan in de rest van de Caribische wereld;
- stellingendebat organiseren over de vraag in hoeverre een samenleving democratisch is of niet.

Subdomein B2 Tijdgebonden

Eindterm 11

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, het proces van democratisering in het Koninkrijk der Nederlanden en zijn overzeese invloedssfeer in de 20e en 21e eeuw. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van voorbeelden van institutionele ongelijkheid en machtsverschillen die bijdroegen aan het ontstaan van emancipatiebewegingen;
- onderscheiden hoe emancipatiebewegingen een rol speelden in het proces van democratisering van verschillende groepen, waaronder vrouwen, vrouwen met een migratieachtergrond en mensen die behoren tot seksuele minderheidsgroepen;
- beargumenteren in hoeverre er sprake is van continuïteit en verandering in het proces van democratisering aan de hand van voorbeelden van institutionele ongelijkheid en machtsverschillen;
- beargumenteren vanuit verschillende perspectieven en waarden hoe institutionele ongelijkheid en machtsverschillen werden gerechtvaardigd en uitgedaagd.

Te denken valt aan:

- onderscheiden van oorzaken voor het ontstaan van verschillende emancipatiebewegingen en hun doelstellingen, zoals vrouwen, vrouwen met een migratieachtergrond, jongeren en mensen die behoren tot seksuele minderheidsgroepen;
- een poster maken over groepen die zich inspanden voor de rechten van inwoners van Suriname, Indonesië en de Caribische eilanden;
- klassengesprek over de vraag in hoeverre een samenleving democratisch is of niet;
- debat over de vraag wat de belangrijkste oorzaken van politieke ongelijkheid zijn;
- tijdbalk maken van gebeurtenissen en ontwikkelingen die een rol speelden in de democratisering van Nederland in de 20e en 21e eeuw, en evalueren wat hun belang was.

Eindterm 12

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, antidemocratische ontwikkelingen en reacties hierop in de 20e en 21e eeuw. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van oorzaken voor de opkomst van antidemocratische ideeën en bewegingen in de eerste helft van de 20e eeuw in Europa;
- onderscheiden van maatschappelijke gevolgen van antidemocratische ontwikkelingen in de 20e eeuw;
- beargumenteren met behulp van concrete voorbeelden in hoeverre er sprake is van continuïteit en verandering in antidemocratische bewegingen vanaf begin 20e eeuw;
- beargumenteren vanuit verschillende perspectieven en waarden hoe er tegenwicht geboden is aan antidemocratische ontwikkelingen.

Te denken valt aan:

- vergelijking maken van denkers/filosofen/politici en hun visies op democratie;
- discussie over het thema 'de democratie onder druk', met aandacht voor autoritarisme, totalitarisme en populisme. Hierbij onderbouwen leerlingen uitspraken met argumenten gebaseerd op overtuigend bewijs;
- poster maken over het ontstaan van antidemocratische bewegingen;
- tijdbalk maken van antidemocratische ontwikkelingen in Europa in de 20e en 21e eeuw, en een vergelijking maken tussen verschillende landen;
- overzicht maken van de verschillende manieren waarop onder anderen politici en media reageerden op personen en organisaties die een antidemocratisch gedachtegoed uitten.

Domein C Kolonialisme en onafhankelijkheid

Subdomein C1 Diachroon

Eindterm 13

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, voorbeelden van verzet tegen kolonialisme in de voormalige koloniale invloedssfeer van Nederland. (B)

Het gaat hierbij om:

- contextualiseren van kolonialisme en verzet hiertegen met behulp van drie voorbeelden uit de voormalige koloniale invloedssfeer van Nederland tussen 1600 en 1900;
- onderscheiden van oorzaken die een rol speelden bij het verzet tegen kolonialisme, waaronder slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid, seksuele uitbuiting en machtsverhoudingen;
- onderscheiden van maatschappelijke gevolgen van de vroege kolonisatie op de bestaande samenlevingen in de gekoloniseerde gebieden;
- beredeneren dat groepen en individuen op basis van hun sociale identiteit verschillende motieven hadden voor het verzet tegen kolonialisme;
- beargumenteren dat hedendaagse perspectieven de interpretatie van verzet tegen kolonialisme beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- vergelijking maken van de tijd voor en na de onafhankelijkheid van Indonesië, met aandacht voor de veranderingen en de dingen die hetzelfde bleven;
- vanuit verschillende levensverhalen van diverse groepen of individuen die in verzet kwamen tegen de overheersing door Nederland, leerlingen laten nadenken over oorzaken en gevolgen van ongelijke machtsverhoudingen;
- onderzoeken van primaire bronnen uit verschillende archieven, zoals het Nationaal Archief of de Black Archives, over de omstandigheden op bijvoorbeeld plantages, schepen et cetera.

Eindterm 14

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, de dekolonisatieprocessen in Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden (1939-heden). (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van verschillende soorten oorzaken die van invloed waren op het onafhankelijkheidsstreven;
- onderscheiden hoe het streven naar onafhankelijkheid in de verschillende gebieden verschillende politieke uitkomsten had;
- onderscheiden van continuïteit en verandering in de houding van de Nederlandse regering ten aanzien van het onafhankelijkheidsstreven in de verschillende gebieden;
- beredeneren hoe groepen en individuen verschillende perspectieven hadden op uitkomsten van de dekolonisatieprocessen Suriname, Indonesië en de Caribische eilanden.

Te denken valt aan:

- beredeneren welke oorzaken belangrijk waren voor het verzet in Suriname, Indonesië en de Caribische eilanden tegen de koloniale overheersing door Nederland, en hoe meningen over die weging kunnen verschillen;
- tijdlijn maken vanaf vroege vormen van verzet tot en met de onafhankelijkheid;
- beredeneren aan de hand van verschillende perspectieven op welke manier de Nederlandse regering reageerde op onafhankelijkheid.

Subdomein C2 Tijdgebonden

Eindterm 15

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, de doorwerking van kolonialisme op de Nederlandse samenleving. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van oorzaken voor migratie naar Nederland van verschillende groepen rondom de onafhankelijkheid van de voormalige koloniën;
- beschrijven welke ervaringen mensen uit Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden hadden na vestiging in Nederland;
- beredeneren, vanuit verschillende perspectieven, waaronder sociale identiteit, in hoeverre kolonialisme doorwerkt in de hedendaagse Nederlandse samenleving;
- beredeneren hoe groepen en individuen verschillende perspectieven hebben op het koloniaal verleden.

Te denken valt aan:

- persoonlijke verhalen van vrouwen en mannen van diverse afkomst uit Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden na de vestiging in Nederland;
- klassengesprek over hoe kolonialisme doorwerkt in de hedendaagse Nederlandse samenleving;
- groepsgesprek over het wel of niet laten staan van beelden van koloniale leiders als Jan Pieterszoon Coen;
- gastsprekers uitnodigen voor een gesprek over discriminatie en racisme in de Nederlandse samenleving.

Domein D Samenwerking en conflict

Subdomein D1 Diachroon

Eindterm 16

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, pogingen om na een conflict tot duurzame vrede te komen in verschillende tijden. (B)

Het gaat hierbij om:

- contextualiseren van pogingen om na een conflict tot duurzame samenwerking of vrede te komen aan de hand van drie vredesverdragen, waarvan ten minste één mondiaal;
- onderscheiden van belangen en onderliggende waarden in de vredesverdragen;
- vergelijken van overeenkomsten en verschillen in de duurzaamheid van de vredesverdragen;
- beredeneren vanuit verschillende perspectieven, waaronder sociale identiteit, in hoeverre de vredesverdragen recht doen aan de oorlogservaringen van verschillende groepen;
- beargumenteren in hoeverre de onderliggende belangen en waarden uit de vredesverdragen tijd- en plaatsgebonden zijn.

Te denken valt aan:

- overzicht of tijdbalk maken van ontwikkelingen, gebeurtenissen en begrippen die een rol spelen bij bijvoorbeeld het Verdrag van Kadesh, the Great Law of Peace, de Vrede van Westfalen en het Verdrag van Versailles;
- schema maken met politieke, economische en militaire belangen rondom de vredesverdragen;
- vanuit de primaire vredesverdragen (bronnenset) een klassengesprek voeren over de onderliggende culturele waarden die in de vredesverdragen te herkennen zijn;
- debat over manieren van vrede sluiten door de tijd heen en de duurzaamheid van vrede sluiten;
- simulaties van conferenties of vredesonderhandelingen.

Subdomein D2 Tijdgebonden

Eindterm 17

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, spanningsvelden tussen de idealen van een internationale rechtsorde en het ontstaan van nieuwe conflicten, vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van verschillende soorten oorzaken voor het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog;
- onderscheiden van verschillende pogingen, waaronder de Volkenbond, de internationale vredesbond van vrouwen, de VN en de Europese samenwerking, om een oplossing te bieden aan internationale spanningen;
- beargumenteren, aan de hand van concrete voorbeelden, dat de internationale rechtsorde in de 20e eeuw heeft bijgedragen aan het handhaven van de vrede, maar nieuwe conflicten niet kon voorkomen;
- beredeneren in hoeverre er sprake is van verandering en continuïteit in de inrichting van internationale organisaties, en in de mogelijkheden en beperkingen om nieuwe conflicten te voorkomen;
- redeneren over spanningsvelden tussen de internationale rechtsorde en nationale belangen.

Te denken valt aan:

- vanuit de oprichtingsdocumenten van de Volkenbond, de VN en de EGKS (bronnenset) een klassengesprek voeren over het verband tussen de wereldoorlogen en de oprichting van de internationale organisaties, en hoe werd geprobeerd nieuwe conflicten te voorkomen;
- presentatie laten maken over werking van de VN en/of de rol van de EU aan de hand van een concreet voorbeeld, zoals Abessinië, de Cubacrisis, Joegoslavië-oorlog, Oekraïne, Israël-Palestina;
- casusanalyse maken waarbij inzichtelijk wordt dat internationale waarden botsen met nationale belangen;
- debat over de stelling of de VN een mislukt/geslaagd project is.

Eindterm 18

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, genocidaal geweld tijdens de Tweede Wereldoorlog en de doorwerking hiervan na de oorlog. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van oorzaken van genocidaal geweld en het verloop hiervan tijdens de Tweede Wereldoorlog;
- redeneren vanuit verschillende perspectieven voor welke uitdagingen overlevenden van genocidaal geweld na de Tweede Wereldoorlog stonden;
- redeneren over verandering en continuïteit in hoe na de Tweede Wereldoorlog is omgegaan met de herinnering aan genocidaal geweld;
- vergelijken van genocidaal geweld tijdens de Tweede Wereldoorlog met een voorbeeld van genocidaal geweld na 1945.

Te denken valt aan:

- overzicht maken van de stappen waarin genocides van verschillende bevolkingsgroepen in West- en Oost-Europa zich voltrokken;
- met primaire bronnen verschillende ervaringen van overlevenden na de oorlog verkennen;
- naar aanleiding van levensverhalen en krantenartikelen onderzoeken welke verschillende vormen genocidaal geweld kan hebben, waaronder seksueel geweld;
- bezoeken van lokale oorlogsmonumenten en erfgoedlocaties in Nederland, en bespreken welke waarden een rol spelen in de herinnering en hoe die zijn veranderd.
- een vergelijkende casusanalyse maken tussen bijvoorbeeld de Holocaust en een concreet voorbeeld van na 1945, zoals de genocides in Cambodja (1975-1979), Rwanda (1994), Srebrenica (1995).

Domein E Techniek en wetenschap

Subdomein E1 Diachroon

Eindterm 19

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, gevolgen van informatierevoluties op verschillende maatschappelijke dimensies. (B)

Het gaat hierbij om:

- contextualiseren van de uitvinding van het schrift, de boekdrukkunst en het internet;
- onderscheiden van oorzaken voor de uitvinding van het schrift en de boekdrukkunst in verschillende tijden en op verschillende plaatsen;
- onderscheiden van meerdere gevolgen van de uitvinding van het schrift, de boekdrukkunst en het internet op maatschappelijke dimensies;
- beredeneren voor welke groepen de uitvindingen van het schrift, de boekdrukkunst en het internet een vooruitgang waren en voor wie niet;
- benoemen van morele vragen rond de gevolgen van informatierevoluties.

Te denken valt aan:

- overzicht of tijdlijn maken van ontwikkelingen, gebeurtenissen en begrippen die een rol spelen bij de uitvinding van het schrift, de boekdrukkunst en het internet;
- vergelijking maken van verschillende schriftculturen, zoals de Soemeriërs, Indusbeschaving, China, Maya's. Wat voor soort schrift hadden zij? En waarvoor werd het gebruikt;
- vergelijking maken van twee contexten waarin de boekdrukkunst ontstond: China en Europa. Wat waren de overeenkomsten en verschillen? En waarom was de invloed in Europa groter;
- vanuit verschillende perspectieven (bijvoorbeeld sociale identiteit) en maatschappelijke dimensies, de impact van de informatierevoluties op het leven van mensen in het verleden verkennen;
- bronnen analyseren over de impact van het internet op verschillende maatschappelijke terreinen, zoals democratie, sociale en economische verhoudingen.

Subdomein E2 Tijdgebonden

Eindterm 20

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, de manier waarop de industriële revolutie het menselijk samenleven op korte en lange termijn heeft veranderd, met aandacht voor een Europees en mondiaal perspectief (1764-heden). (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van maatschappelijke gevolgen van de industriële revolutie binnen Europa en op mondiaal niveau op korte en lange termijn;
- onderscheiden van technologische gevolgen van de industriële revolutie;
- onderscheiden van ecologische gevolgen van de industriële revolutie binnen Europa en op mondiaal niveau op korte en lange termijn;
- beargumenteren in hoeverre er op Europees en mondiaal niveau sprake is van continuïteit en verandering, en dat interpretatie hierbij een rol speelt;
- beredeneren vanuit verschillende perspectieven, waaronder sociale identiteit, in hoeverre de industriële revolutie een vooruitgang is.

Te denken valt aan:

- presentatie of poster maken van de gevolgen van de industriële revolutie in het dagelijks leven in Europa en op mondiaal niveau op korte en lange termijn; denk aan: kinderarbeid, 'de sociale kwestie', verstedelijking, modern imperialisme, communicatiemiddelen, consumptiegoederen, luchtvervuiling;
- onderzoek doen naar technologische veranderingen als gevolg van de industrialisatie: toenemende mobiliteit, communicatie, medische kennis (bijvoorbeeld de anticonceptiepil), maar ook het uitvinden van atoomwapens;
- aan de hand van bronnen een discussie voeren over het spanningsveld tussen positieve (bijvoorbeeld welvaart, welzijn) en negatieve (bijvoorbeeld klimaat, mentale gezondheid) gevolgen van de industriële revolutie;
- bestuderen van een sociaal vraagstuk, zoals de verhouding arm-rijk, verhouding vrouw-man en de arbeids- en leefomstandigheden binnen de westerse wereld en op mondiaal niveau, aan de hand van actuele en historische bronnen;

- verschillende historische personen bestuderen en naar aanleiding van deze levensverhalen in groepjes algemenere conclusies trekken over positieve en negatieve consequenties van de industriële revolutie.

Domein F Keuzedomein

Bevoegd gezag kiest een van de drie keuzedomeinen.

Subdomein F1 Natuur en maatschappij

F1.1 Diachroon

Eindterm 21

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, de samenhang tussen consumptiepatronen en ecologie in verschillende tijden. (B)

Het gaat hierbij om:

- contextualiseren van de samenhang tussen consumptiepatronen en ecologie met behulp van drie voorbeelden in verschillende perioden, binnen Europa en mondiaal;
- onderscheiden van oorzaken voor het ontstaan van consumptiepatronen op basis van meerdere maatschappelijke dimensies;
- onderscheiden van wederkerige verbanden tussen consumptiepatronen en ecologie en de wijze waarop beleid en wetgeving hieraan hebben bijgedragen;
- beredeneren vanuit verschillende perspectieven, waaronder sociale identiteit, dat consumptie en ecologische gevolgen ongelijk verdeeld zijn;
- redeneren over spanningsvelden tussen waarden en belangen van groepen en individuen en de wijze waarop deze hun handelen beïnvloeden.

Te denken valt aan:

- overzicht maken van ontwikkelingen, gebeurtenissen en begrippen die een rol spelen bij het beoordelen van de samenhang tussen consumptiepatronen en ecologische ontwikkelingen in bijvoorbeeld Mesopotamië in 2400 voor Chr., Wales in de 14e eeuw en The Great Plains in de jaren 1930;
- infographic maken over de rol van consumptiepatronen in het ontstaan van Europese expansiebewegingen die leidden tot de uitbuiting van drie overzeese gebieden: zilverkoorts in Bolivia, rubberwinning in Belgisch-Congo en oliewinning in de Nigerdelta;
- conceptmap maken over de invloed van voedselvoorziening, kledingproductie, energiegebruik of mobiliteit op het ontstaan van negatieve effecten van menselijk consumptiegedrag die leidden tot

ecologische problemen, zoals ontbossing, overbevissing, bodemverontreiniging, uitputting, verzilting, aardverschuivingen, luchtverontreiniging;

- discussie over de mate waarin ideeën over beschaving, natuur, sociale identiteit en traditie opvattingen over het verband tussen consumptie en ecologie beïnvloeden;
- vergelijking maken tussen de afloop van drie milieurampen: de metalenvergiftiging in de Romeinse stad Rio Tinto, de koperwoestijn van Ducktown Tennessee en de kernramp bij Tsjernobyl, door de aangedragen oplossingen te wegen en beoordelen.

F1.2 Tijdgebonden

Eindterm 22

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, achtergronden en maatschappelijke gevolgen van de Europese pestepidemieën in de late middeleeuwen. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van maatschappelijke en ecologische oorzaken van de pestepidemieën in de late middeleeuwen;
- onderscheiden van maatschappelijke en ecologische gevolgen van pestepidemieën op korte en lange termijn;
- beargumenteren vanuit verschillende perspectieven, waaronder sociale identiteit, hoe pestepidemieën verklaard en ervaren werden;
- redeneren met verandering en continuïteit in hoeverre pestepidemieën leidden tot maatschappelijke en ecologische veranderingen;
- beargumenteren in hoeverre de interpretatie van de pestepidemieën is beïnvloed door de beschikbaarheid van bronnen.

Te denken valt aan:

- tijdbalk maken van belangrijke gebeurtenissen van de pestepidemieën, en koppelen aan ecologische omstandigheden, handel en bevolkingsdichtheid;
- ooggetuigenverslagen vergelijken over hoe tijdgenoten de pestepidemieën verschillend verklaren en ervaren;
- klassengesprek over de mate waarin de ervaringen van tijdgenoten tijdens de pestepidemieën in verband staan met politieke en sociaal-economische ongelijkheid, religieuze verschillen en rollen van mannen en vrouwen;
- infographic maken, aan de hand van aangereikt bronmateriaal, over de mate waarin de pestepidemieën bijdroegen aan veranderingen in denken over politiek, geloof, wetenschap en arbeid;
- een vergelijkingsmatrix maken over hoe de pestepidemieën een rol speelden in de omgang met andere crises sinds de 14e eeuw.

Subdomein F2 Samenleven en levensbeschouwingen

F2.1 Diachroon

Eindterm 23

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, hoe mensen met elkaar samenleefden in levensbeschouwelijk diverse samenlevingen in verschillende tijden. (B)

Het gaat hierbij om:

- contextualiseren hoe mensen met elkaar samenleefden aan de hand van drie levensbeschouwelijk diverse samenlevingen, waarvan op zijn minst één mondiaal;
- onderscheiden van mogelijke uitdagingen wanneer individuen en groepen met verschillende levensbeschouwingen met elkaar samenleven;
- beredeneren hoe individuen en groepen vanuit een eigen levensbeschouwelijk perspectief kijken naar het samenleven met mensen met een andere levensbeschouwing;
- vergelijken van de manier waarop mensen in drie verschillende levensbeschouwelijk diverse samenlevingen vreedzaam met elkaar samenleefden;
- redeneren in hoeverre levensbeschouwing het samenleven van mensen positief en negatief beïnvloedt.

Te denken valt aan:

- overzicht maken van de ontwikkelingen, gebeurtenissen en begrippen die een rol speelden in levensbeschouwelijk diverse samenlevingen, bijvoorbeeld Cordoba in de 12e eeuw, Istanbul in de 16e eeuw, Amsterdam in de 17e eeuw, Surat in het Mogolrijk in de 16e/17e eeuw, Rotterdam in de 21e eeuw, Tanger begin 20e eeuw, Paramaribo vanaf 1980;
- debat over de vraag welke van de behandelde samenlevingen de meest tolerante is, met behulp van begrippen zoals tolerantie, godsdienstige verschillen, levensovertuiging, gelijkwaardigheid, sociale identiteit;
- op basis van een vergelijking van samenlevingen beargumenteren welke omstandigheden het ontstaan van levensbeschouwelijk heterogene samenlevingen bevorderen, en daarbij economische, sociale, politieke en cultureel-mentale factoren onderscheiden;

- onderzoek naar beeldvorming van levensbeschouwelijke groepen over elkaar op basis van bronmateriaal;
- klassengesprek aan de hand van een casus, zoals de oproep tot gebed vanuit een moskee of het openen van winkels op zondag, en daarbij verschillende levensbeschouwelijke perspectieven onderscheiden.

F2.2 Tijdgebonden

Eindterm 24

De leerling onderzoekt, met behulp van historische denk- en werkwijzen, contacten tussen verschillende groepen in Zuidwest-Azië en de rol die levensbeschouwing daarbij speelde in de periode 1100-1300. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderscheiden van verschillende soorten oorzaken voor confrontaties en vormen van samenwerking tussen verschillende groepen in Zuidwest-Azië;
- onderscheiden van verschillende soorten gevolgen van de confrontaties en vormen van samenwerking voor verschillende groepen in Zuidwest-Azië voor alle maatschappelijke dimensies;
- beargumenteren, aan de hand van concrete voorbeelden, in welke mate verschillende groepen in het dagelijks leven vreedzaam met elkaar samenleefden;
- beredeneren, vanuit verschillende perspectieven van tijdgenoten, welke rol levensbeschouwing speelde in de wederzijdse beeldvorming;
- beredeneren in hoeverre er sprake is van verandering en continuïteit in beeldvorming van verschillende groepen over elkaar.

Te denken valt aan:

- vergelijking maken van perspectieven op de kruistochten en de rol die levensbeschouwing daarbij speelde;
- onderzoek naar het dagelijks leven én hoe verschillende groepen daarbij met elkaar samenleefden;
- vergelijking maken van hoe twee historici hebben geschreven over de impact van de contacten op wederzijdse beeldvorming;
- onderzoek naar het hedendaagse gebruik van de term 'kruistocht', en dit vergelijken met historische kennis over de periode 1100-1300;
- klassengesprek over de religieuze legitimatie van de positie van vrouwen aan de hand van huwelijksrecht in Zuidwest-Azië.

Subdomein F3 Actueel vraagstuk

Eindterm 25

De leerling onderzoekt de historische achtergrond van een actueel maatschappelijk vraagstuk. (B)

Het gaat hierbij om:

- stellen van historische vragen over een actueel maatschappelijk vraagstuk;
- onderscheiden van verschillende perspectieven op een actueel maatschappelijk vraagstuk;
- onderbouwen van uitspraken over een actueel maatschappelijk vraagstuk met argumenten gebaseerd op bewijs;
- reflecteren op de betekenis van historische kennis bij het verkennen van een actueel maatschappelijk vraagstuk;
- reflecteren op de invloed die het heden heeft op het denken over het verleden.

Te denken valt aan:

- samenstellen van een knipselmap met artikelen uit kranten en tijdschriften uit verschillende tijden over een actueel maatschappelijk vraagstuk;
- opstellen van enquêtevragen naar de opvattingen van verschillende groepen over een bepaald actueel maatschappelijk vraagstuk;
- inventariseren van vooroordelen over een actueel vraagstuk, en voeren van een debat over de maatschappelijke gevolgen van deze vooroordelen;
- beoordelen van de bruikbaarheid van zelf gevonden historisch bronmateriaal, zoals artikelen, filmpjes of foto's, voor de analyse van een actueel maatschappelijk vraagstuk;
- discussiëren over de invloed van persoonlijke ervaringen op het innemen van perspectieven op de historische achtergrond van actuele maatschappelijke vraagstukken.

Bijlage - Begrippenlijst

Hieronder lees je de vakspecifieke begrippen en hun omschrijving. Deze omschrijvingen zijn bedoeld voor leraren om de bedoeling en inhoud van het conceptexamenprogramma te begrijpen.

Begrip	Omschrijving
Afkomst	Iemands geografische, culturele, sociaal-economische, religieuze en politieke achtergrond, die van invloed is op hoe mensen de wereld ervaren.
Bestaans-verhelderende vraag	Vragen waarbij leerlingen ervaren dat historische kennis kan helpen om de hedendaagse wereld te begrijpen en om na te denken over mogelijke scenario's voor de toekomst en hun eigen rol als burger. Bij de keuze en beschrijving van historische ontwikkelingen wordt gewerkt vanuit de idee dat kennis van de historische ontwikkelingen voor leerlingen ook betekenisvol wordt als die betrokken wordt op maatschappelijke thema's en vraagstukken. Het kan gaan om actuele maatschappelijke thema's of vraagstukken, maar ook om vraagstukken die in verschillende tijden en op verschillende plaatsen aan de orde zijn.
Contextualiseren	Vaardigheid om met historische begrippen en gebeurtenissen een context te creëren om historische verschijnselen te begrijpen en verklaren. Hiervoor wordt het historisch verschijnsel geplaatst in de tijd, plek en soort samenleving waar het zich voordoet. Ook wordt beredeneerd in hoeverre het historische verschijnsel kenmerkend is voor die tijd, plek en soort samenleving (zie subdomein A2).
Cultuur	Alles wat mensen denken, doen en maken en de betekenis die zij vanuit hun individuele en het collectieve geheugen daaraan geven. Cultuur is een dynamisch geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen.
Democratisering	Proces waarbij macht, invloed en zeggenschap steeds meer worden verspreid onder een groter deel van de bevolking, en waarbij mensen in

	toenemende mate kunnen deelnemen aan besluitvorming, zowel binnen politieke systemen als in andere maatschappelijke domeinen.
Gender	Een historisch en cultureel geconstrueerd systeem van betekenissen, verwachtingen en sociale rollen rond mannelijkheid en vrouwelijkheid. Gender wordt gebruikt als instrument om historische verschijnselen te analyseren, zoals arbeid, macht, recht en religie. De subdiscipline gendergeschiedenis bestudeert de invloed van gender en de verhouding tussen de seksen in het verleden en de invloed daarvan op de geschiedschrijving.
Historisch bewustzijn	Het vermogen om vanuit betekenisvolle vragen te reflecteren op de relatie tussen heden, verleden en toekomst.
Intersectionaliteit	Kruispuntdenken, een concept dat benadrukt dat verschillende vormen van discriminatie en privilege elkaar beïnvloeden en versterken. Het idee is dat mensen niet alleen op basis van een enkele identiteitsfactor (zoals gender of huidskleur) worden benadeeld of bevoorrecht, maar dat verschillende aspecten van hun identiteit (zoals gender, huidskleur en klasse) samenwerken en een unieke positie creëren.
Maatschappelijke dimensie	Sociale, politieke, culturele en ecologische invalshoek van waaruit de maatschappij kan worden bestudeerd.
Macht	Het mandaat om besluiten te nemen en uit te voeren. Staatsrechtelijk betreft het de bevoegdheid om regels en wetten te maken, uit te voeren en/of te handhaven, en sancties op te leggen aan wie ze overtreedt.
Sociale identiteit	Een inhoudelijk concept dat verwijst naar de wijze waarop individuen zichzelf definiëren en positioneren op basis van hun lidmaatschap van sociale groepen en categorieën, waaraan binnen een specifieke maatschappelijke context betekenis, waardering en verwachtingen worden toegekend. Zij omvat onder meer dimensies als regio, etniciteit, religie, geslacht, politieke overtuiging,

	levensbeschouwing, gender, sociale klasse, seksuele oriëntatie, nationaliteit en beroep.
Vraagstukken	Complexe kwesties en uitdagingen binnen de samenleving waarbinnen altijd (conflicterende) waarden en belangen spelen. Deze vraagstukken hebben, meestal, meerdere oplossingsrichtingen en lenen zich bij uitstek voor bestudering vanuit meerdere invalshoeken. Bij actuele en algemene maatschappelijke vraagstukken kunnen leerlingen de historische achtergrond onderzoeken, maar ook vergelijkingen maken tussen heden en verleden.

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)